

تعیین قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی در مقرره رم ۲ اتحادیه اروپا

همایون مافی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۲/۱۳

چکیده

تعیین قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی برای اولین بار به‌طور رسمی در سال ۲۰۰۷ در قالب مقرره رم ۲ به تصویب شورای وزیران و پارلمان اتحادیه اروپا رسید. این مقرره، حقوق اتحادیه اروپا را در مورد تعهدات غیرقراردادی در کشورهای عضو (به‌استثنای دانمارک) برابر و متحدالشکل می‌کند. هدف این مقرره، مساعدت به دادگاه‌های کشور عضو در اتخاذ تصمیم نسبت به قانون حاکم بر تعهدات غیرقراردادی در اختلاف بین‌المللی است. مقرره رم ۲ به تعهدات غیرقراردادی ناشی از موضوعات مدنی و تجاری می‌پردازد. به‌موجب این مقرره، قاعده اولیه قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی، ناشی از مسئولیت مدنی قانون کشور محل ورود خسارت است. مقرره رم ۲ در کنار این قاعده، به قواعد خاصی برای حکومت بر برخی دعاوی از جمله مسئولیت کالا، رقابت غیرمنصفانه و اقدامات محدودکننده رقابت آزاد، خسارات زیست‌محیطی، نقض حقوق مالکیت فکری و اعتصاب صنفی (اتحادیه‌ای) اشاره کرده است. در چارچوب این مقاله، مهم‌ترین جنبه‌های مقرره رم ۲ به‌عنوان مجموعه قوانین متحدالشکل قواعد حل تعارض قابل اعمال بر دعاوی غیرقراردادی در اتحادیه اروپا بررسی خواهد شد.

واژگان کلیدی

قانون قابل اعمال، تعهدات غیرقراردادی، مقرره رم ۲، اتحادیه اروپا

مقدمه

مقرره^۱ رم ۲ در تاریخ ۱۱ ژوئن ۲۰۰۷ به منظور متحدالشکل کردن قواعد حل تعارض قوانین در زمینه تعهدات غیرقراردادی متضمن تعارض قوانین در امور مدنی و تجاری در قلمرو اتحادیه اروپا (به استثنای دانمارک) در ۳۲ ماده به تصویب رسید و در ۱۱ ژانویه ۲۰۰۹ لازم‌الاجرا شد. تصمیم پارلمان و شورای وزیران اتحادیه اروپا در قالب مقرره رم ۲ با عنوان «قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی»، به اعتقاد برخی، تداوم سنت‌ها^۲ و برخی دیگر، انقلابی در حل تعارض قوانین است.^۳ تا پیش از لازم‌الاجرا شدن مقرره رم ۲ هریک از کشورهای عضو اتحادیه اروپا حقوق بین‌الملل خصوصی خود را در تعیین قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی اعمال می‌کرد. یکی از نوآوری‌های مقرره جدید، علاوه بر قاعده کلی حل تعارض قانون محل وقوع خسارت، امکان توافق طرفین قانون حاکم بر الزامات خارج از قرارداد، قبل یا پس از وقوع حادثه زیان‌بار است. در نتیجه، اصل آزادی اراده طرفین به موجب ماده ۱۴ مقرره در قواعد حل تعارض قوانین حاکم بر تعهدات غیرقراردادی، مشروط بر رعایت قواعد آمره پذیرفته شده است. اعمال قواعد آمره و نظم عمومی مقر دادگاه از باب حفظ منافع عمومی و به‌عنوان استثنای وارد بر آزادی اراده طرفین است. به این ترتیب، قاعده سنتی صلاحیت قانون محل وقوع فعل به‌عنوان قاعده‌ای خشک و انعطاف‌ناپذیر با استفاده از معیار مناسب‌ترین و نزدیک‌ترین قانون در هر مورد به کنار نهاده شده است و به‌جای آن، قاعده محل وقوع خسارت، پذیرفته شده تا به عدم قطعیت در

۱. Regulation. در برگردان فارسی این واژه، غالباً از آیین‌نامه استفاده شده است. آیین‌نامه یکی از مهم‌ترین منابعی است که در حقوق اتحادیه اروپا وجود دارد. در تعریف آن گفته شده: آیین‌نامه قاعده‌ای عام است که به‌طور کلی ایجاد الزام می‌کند و به‌طور مستقیم در کشورهای عضو قابل اعمال است (کاتبرت، مایک؛ حقوق اتحادیه اروپا، ترجمه بهروز اخلاقی، وحید اشتیاق و پرویز پرویزیان؛ شهر دانش، ۱۳۸۰، ص ۳۱). از لحاظ سلسله‌مراتب، آیین‌نامه را باید فرع بر منابع اولیه حقوق اتحادیه اروپا یعنی معاهدات دانست. از این‌رو، آیین‌نامه دارای ماهیت ثانوی نسبت به معاهده است. ماده ۱۸۹ از معاهده اتحادیه اروپا (اصلاحی) مقرر می‌دارد: پارلمان اروپا در اقدام مشترک با شورا و کمیسیون به‌منظور انجام وظایف خود طبق مفاد معاهده نسبت به وضع آیین‌نامه‌ها، صدور دستورالعمل‌ها، اتخاذ تصمیمات، ارائه توصیه‌نامه و ارائه نقطه‌نظرات خود اقدام خواهد کرد. آیین‌نامه‌ها با ایجاد حقوق و تعهدات مستقیم و متحدالشکل در کل اتحادیه اروپا، ۲۰ روز پس از انتشار، هم نسبت به کشورهای عضو و هم نسبت به اشخاص در کشورهای عضو قابل اجراست. آیین‌نامه‌ها طبق صریح معاهدات، دارای چهار خصوصیت است: ۱. به‌طور عام قابل اجراست ۲. به‌طور کامل الزام‌آور است ۳. به‌طور مستقیم قابل اجراست ۴. در تمامی کشورهای عضو قابلیت اجرا دارد. مک لین، رابرت مک‌دونالد؛ حقوق اتحادیه اروپا، ترجمه: مجید شکوهی، انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۸۰، صص ۱۶۷-۱۶۵؛ مصطفی تقی‌زاده انصاری؛ حقوق اتحادیه اروپا، جنگل، ۱۳۸۷، ص ۴۹. عباس کدخدایی؛ ساختار و حقوق اتحادیه اروپایی، میزان، ۱۳۸۰، ص ۱۰۵.

2. Kramer, E, The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligation: the European Private International Law Tradition Continued, *Nederlands International Privaatrecht (NIPR)*, 2008, p. 3.

3. Kozyris, J, "Rome II: Tort Conflict on the Right Track", *American Journal of Comparative Law*. 2008, p. 470.

زمینہ قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی در میان کشورهای عضو اتحادیہ اروپا خاتمہ دهد. کنارگذاشتن قاعدہ سنتی حقوق بین الملل خصوصی مبنی بر استفادہ از قانون صلاحیت محل وقوع فعل و طرح قانون محل وقوع خسارت، در راستای ایجاد تعادل میان منافع زیان دیدہ و عامل زیان بودہ است.

درحالی کہ انتخاب اشخاص عادی، معطوف بہ انتخاب قانون حاکم بہ بعد از وقوع حادثہ منتهی بہ زیان شدہ است، اشخاص دخیل در فعالیت های تجاری می توانند قبل و بعد از وقوع حادثہ زیان بار، قانون حاکم را انتخاب کنند. بنابراین، در نظام حقوقی کنونی اتحادیہ اروپا، قاعدہ حل تعارض اولیہ حاکم بر تعهدات غیرقراردادی، اصل حاکمیت ارادہ است. دقت در مقررہ رم ۲ نشان می دهد کہ این مقررہ از دو دستہ از قواعد حل تعارض تشکیل شدہ است. دستہ اول، قواعد حل تعارضی کہ از عوامل و عناصر مادی در ارتباط با تعارض قوانین و تعیین مرکز ثقل رابطہ حقوقی هر دعوا بہرہ می جوید، نظیر محل وقوع فعل زیان بار، محل وقوع خسارت، اقامتگاہ زیان دیدہ، اقامتگاہ عامل زیان و قانون کشور دارای نزدیک ترین ارتباط با دعوا. دستہ دوم، قواعد حل تعارض مرتبط با عامل ارتباط غیرمادی (ذهنی) یا تراضی طرفین (عامل زیان و زیان دیدہ) در مادہ ۱۴ است.^۴

نوآوری دیگر مقررہ رم ۲ در جایی است کہ در کنار قاعدہ عمومی حل تعارض قوانین مطروحہ در مادہ ۴ کہ ترکیب و تجمیعی از قانون محل وقوع خسارت، قانون اقامتگاہ زیان دیدہ و قانون نزدیک ترین ارتباط است، قواعد اختصاصی حل تعارض نیز در مواد ۵ تا ۱۲ پیش بینی شدہ است کہ شامل صورت های خاصی از مسئولیت مدنی یعنی مسئولیت کالا (محصول)، رقابت غیرمنصفانہ و اقدامات محدودکنندہ رقابت آزاد، خسارت زیست محیطی، نقض حقوق مالکیت فکری و اعتصاب صنفی (اتحادیہ ای) است.^۵ در قاعدہ کلی حل تعارض، سہ قاعدہ مذکور، نہ در عرض یکدیگر، بلکہ در طول یکدیگر قرار دارند بہ این معنی کہ قاعدہ اصلی، قانون محل وقوع خسارت است و دو قاعدہ دیگر یعنی قانون اقامتگاہ مشترک و قانون نزدیک ترین ارتباط، بہ صورت فرعی و بہ عنوان استثنا بر قانون محل وقوع خسارت وجود دارند.^۶

مقالہ حاضر این مقررہ را بررسی می کند. مطالب بہ سہ قسمت تقسیم می شود. قسمت اول بہ قلمرو مقررہ رم ۲، قسمت دوم بہ مطالعہ قواعد اصلی حاکم بر تعهدات غیرقراردادی و قسمت

۴. عاشوری، مهدی؛ *تعارض قوانین در مسئولیت خارج از قرارداد*، با مطالعہ تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۹، ص ۳۰۷.

۵. برای مطالعہ بیشتر درباره این عهدنامہ، ن.ک: حمیدرضا نیکبخت؛ «تعارض قوانین در قراردادها»، *مجله حقوقی بین المللی*، شماره ۳۲، بہار و تابستان ۱۳۸۴.

۶. میرحسینی، مجید؛ *مبانی تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی* (در حقوق اتحادیہ اروپا)، انتشارات شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳، ص ۴۸.

سوم به قواعد خاص ناظر بر شبه‌جرم‌های خاص خواهد پرداخت.

۱. قلمرو مقررہ رم ۲

۱-۱. قلمرو ماهوی^۷

قلمرو مقررہ رم ۲ در مواد ۱ و ۲ مقرر شده است. طبق ماده ۱: ۱. «این مقررہ در وضعیت‌هایی که متضمن تعارض قوانین درمورد تعهدات غیرقراردادی در امور مدنی و تجاری باشد، اعمال خواهد شد».^۸ مفهوم امور مدنی و تجاری، اصطلاحی است که باید برحسب معنای مقررہ بروکسل ۱ درمورد صلاحیت و شناسایی و اجرای احکام مدنی و تجاری تفسیر شود. تعهدات غیرقراردادی، گسترده‌تر از شبه‌جرم‌ها بوده و مشتمل بر داراشدن غیرعادلانه، اداره فضولی مال غیر و مسئولیت پیش‌قراردادی است. مقررہ رم ۲ منحصرأ درمورد دعاوی‌ای که تحت حکومت حقوق خصوصی باشد اعمال می‌شود و اختلافات بین شخص خصوصی و نهاد دولتی را دربرنمی‌گیرد. موضوعات حقوق عمومی در خارج از قلمرو مقررہ رم ۲ قرار دارد. ماده ۲ نیز ناظر بر تعهدات غیرقراردادی است که چهار عنصر مرتبط زیر باید در قابلیت اعمال آن وجود داشته باشد: ۱. موقعیتی که متضمن تعارض قوانین باشد. ۲. موضوع از موضوعات مدنی و تجاری باشد. ۳. تعهد غیرقراردادی باشد. ۴. موضوع از موضوعات مستثنای مقررہ رم ۲ نباشد.

با توجه به اینکه ممکن است مفهوم تعهدات غیرقراردادی در هریک از کشورهای عضو اتحادیه متفاوت باشد، به‌منظور جلوگیری از تفاسیر مختلف دادگاه‌ها و همچنین ایجاد وحدت رویه در خصوص قلمرو ماهوی مقررہ، بهتر بود که واضعان این مقررہ، تفسیر جامع و مستقلى از مفاهیم فوق نسبت به حقوق داخلی اعضا ارائه می‌کردند تا راهنمای دادگاه‌ها و قضات در خصوص تعیین دقیق قلمرو ماهوی این مقررہ باشد. علی‌رغم عدم تعریف دقیق مفاهیم حقوقی، این مقررہ باید با مقررہ شماره ۴۴/۲۰۰۱ شورای وزیران اتحادیه اروپا مورخ ۲۲ دسامبر ۲۰۰۰ راجع به صلاحیت و شناسایی و اجرای احکام در امور مدنی و تجاری (بروکسل ۱) و اسناد مربوط به قانون قابل اعمال بر تعهدات قراردادی هماهنگ باشد و طبق آن‌ها تفسیر شود.^۹ با این حال، تفسیر نهایی مقررہ رم ۲ با دیوان دادگستری اتحادیه اروپا است که شامل ۲۸ قاضی است که کشورهای عضو، آن‌ها را برای دوره ۶ ساله قابل تمدید انتخاب می‌کنند.^{۱۰} بنابراین، در اعمال

7. Material Scope

8. Regulation Rome II, Article 1(I): This regulation shall apply, in situations involving a conflict of laws, to non-contractual obligations in civil and commercial matters.

9. *Ibid.*, 8, Recital 7.

۱۰. دیوان دادگستری اتحادیه اروپا که مقر آن در لوکزامبورگ است دو وظیفه عمده بر عهده دارد: اول، اجرای مستقیم قوانین در بعضی از موارد و دوم، تفسیر مقررات و قوانین اتحادیه اروپا و تعیین مطابقت اجرای قوانین بر نص صریح آن و

قواعد و مقررات این مقرره که مستلزم شناسایی دقیق مفاهیم به کاررفته در آن همچون تعهدات غیرقراردادی مدنی و تجاری است، باید به دیگر اسناد قانونی همچون مقرره رم ۱ و مقرره بروکسل ۱ هم مراجعه کرد.

قلمرو موضوعی یا ماهوی این مقرره که بر پایه تعهدات غیرقراردادی مدنی و تجاری بنا شده، از دو جنبه استثنا شده است. به طور مشخص، جنبه نخست آن اموری است که با توجه به ماهیت متفاوت با این مقرره (تعهدات غیرقراردادی مدنی و تجاری) از قلمرو بحث خارج شده است. این امور شامل امور مالیاتی، گمرکی، اداری و ادله اثبات دعوا و آیین دادرسی است. جنبه دیگر، شامل اموری است که علی‌رغم ماهیت مدنی و تجاری به موجب بند ۲ ماده ۱، هسته مرکزی قلمرو این مقرره (تعهدات غیرقراردادی مدنی و تجاری) را تخصیص زده است و این امور به طور خلاصه چنین است:

- تعهدات غیرقراردادی ناشی از روابط خانوادگی و روابطی که طبق قانون قابل اعمال بر آن‌ها دارای اثرات مشابهی است از جمله تعهدات مربوط به نفقه، روابط خانوادگی شامل نسب، نکاح، خویشاوندی سببی و روابط جنبی آن. روابط دارای اثر مشابه بر نکاح و سایر روابط خانوادگی باید مطابق قانون کشوری که دادگاه آن در حال رسیدگی است، تفسیر شود.^{۱۱}
- تعهدات غیرقراردادی ناشی از نظام مالی زناشویی و نظام مالی روابطی که طبق قانون قابل اعمال بر آن‌ها دارای اثرات مشابهی بر نکاح است و همچنین ارث و وصیت.^{۱۲}
- تعهدات غیرقراردادی ناشی از برات، چک، سفته و سایر اسناد قابل انتقال تا آنجا که تعهدات ناشی از این اسناد از طبیعت قابل انتقال بودن آن‌ها ناشی شده باشد.^{۱۳}
- تعهدات غیرقراردادی ناشی از حقوق شرکت‌ها و سایر نهادهای دارا یا فاقد شخصیت حقوقی مربوط به اموری چون تأسیس، از طریق ثبت یا طرق دیگر، اهلیت حقوقی، سازمان

نظارت بر استمرار و شکل واحد اجرای قوانین که وظیفه جاری دادگاه‌ها و نهادهای ملی است. این دیوان نقش بسزایی در ایجاد شفافیت و تقویت نظام حقوقی اتحادیه اروپا ایفا می‌کند. نیل نیوخت؛ سیاست و حکومت در اتحادیه اروپا، ترجمه: محسن میردامادی، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۳، ص ۳۵۷. دیوان دادگستری اتحادیه اروپا نقش قوه قضاییه را در اتحادیه اروپا بازی می‌کند و حامی و مجری قانون و ضامن رعایت مقررات اتحادیه اروپا است و نقش مؤثری در ایجاد و گسترش حقوق اتحادیه اروپا دارد. به‌عنوان مهم‌ترین مرجع قضایی اتحادیه اروپا، دیوان دادگستری اتحادیه اروپا بر اجرای مفاد معاهده رم که قانون اساسی اتحادیه محسوب می‌شود نظارت می‌کند. به‌طور خلاصه، اهداف و وظایف دیوان از قرار زیر است:

۱. اطمینان از اجرای قانون در سطح اتحادیه کشورهای عضو، صرف‌نظر از مسائل سیاسی
۲. اقدام به‌عنوان داور بین دولت‌های عضو و نهادهای اتحادیه اروپا یا بین خود نهادهای اتحادیه اروپا
۳. اطمینان از تفسیر و اجرای یکسان مقررات در سطح اتحادیه. سعید خالوزاده؛ اتحادیه اروپا، سمت، ۱۳۸۳، صص ۹۹ و ۱۰۱.

11. *Ibid.*, 8, Recital 10.

12. *Ibid.*, Article 2 (b)

13. *Ibid.*, Article 2 (c).

داخلی یا انحلال شرکت و سایر نهادهای دارا یا فاقد شخصیت حقوقی، مسئولیت شخصی مأموران و اعضا در برابر شرکت یا نهاد آن و مسئولیت شخصی مأموران حسابرسی درمورد شرکت یا اعضا.^{۱۴}

- تعهدات غیرقراردادی ناشی از روابط ایجادکننده تراست، امین و ذی‌نفعان تراست اختیاری. این استثنا بیانگر ویژگی تراست به‌عنوان نهاد خاص است.^{۱۵}

- تعهدات غیرقراردادی ناشی از خسارات هسته‌ای. این مورد نیز بازتاب مسئولیت کشورها تحت طرح‌های بین‌المللی برای مسئولیت هسته‌ای است که معاهدات مختلف آن را ایجاد کرده‌اند.^{۱۶}

- تعهدات غیرقراردادی ناشی از نقض حریم خصوصی و حقوق مربوط به شخصیت افراد، ازجمله توهین و افترا.^{۱۷}

۱-۲. قلمرو زمانی^{۱۸}

بهموجب ماده ۳۱ مقررہ رم ۱۹، این مقررہ بر وقایع ناشی از خسارت حادث بعد از تاریخ به‌اجراء آمدن آن اعمال می‌شود. از این رو مقررہ مذکور به لحاظ زمانی عطف به ماسبق نمی‌شود. در همین راستا ماده ۳۲ تاریخ لازم‌الاجراء شدن آن را ۱۱ ژانویه ۲۰۰۹ دانسته است.^{۲۰} به عبارت دیگر، این مقررہ، ناظر به وقایعی است که پس از تاریخ لازم‌الاجراء شدن مقررہ رم ۲ موجد ضرر می‌شود. از این تاریخ، مقررہ رم ۲ جایگزین قواعد حل تعارض داخلی قابل اجرا در کشورهای عضو اتحادیه اروپا در ارتباط با تعهدات غیرقراردادی می‌شود. تاریخ لازم‌الاجراء شدن مقررہ رم ۲ در آن اشاره نشده است ولی با توجه به ماده ۲۵۴ (۱) معاهده اتحادیه اروپا مورخ ۱۹۹۲ تاریخ لازم‌الاجراء شدن مقررہ رم ۲ بیست روز پس از انتشار آن در روزنامه رسمی است. این مقررہ در تاریخ ۳۱ ژوئیه ۲۰۰۷ منتشر شد و از تاریخ ۲ اوت ۲۰۰۷ لازم‌الاجرا شد.

۲. قواعد اصلی حاکم بر تعهدات غیرقراردادی

قاعده عمومی مندرج در مقررہ رم ۲ به ترتیب اولویت قانون حاکم در ماده ۴ به شرح زیر است:

14. *Ibid.*, Article 2 (d).

15. *Ibid.*, Article 2 (c).

16. Stone, Peter, "The Rome II Regulation on Choice of Law in Tort", *Ankara Law Review*, vol. 4 No. 2 (Winter 2007), p. 98

17. *Ibid.*, 8, Article 2 (g).

18. Temporal Scope

19. Article 31: This regulation shall apply to events giving rise to damage which occur after its entry into force.

20. Article 32: This regulation shall apply from 11 January 2009.

۱. قانون کشور محل وقوع خسارت ۲. قانون کشوری که هر دو طرف، عادتاً هنگام وقوع خسارت مقیم آن هستند ۳. قانون نزدیک‌ترین ارتباط. در نتیجه ماده ۴ ساختار سه‌وجهی دارد. اولاً، پاراگراف اول ماده ۴، قانون کشوری را که خسارت در آن واقع شده است به‌عنوان قاعده اصلی تعیین می‌کند. ثانیاً، طبق پاراگراف دوم ماده ۴، این قاعده هنگامی که زیان‌زننده و زیان‌دیده مقیم یک کشور باشند به نفع قانون آن کشور کنار گذاشته می‌شود. ثالثاً، طبق پاراگراف سوم، هر دوی این عوامل ارتباط^{۲۱} با قانون کشوری که آشکارا ارتباط نزدیک‌تری با شبه‌جرم دارد جایگزین می‌شود.

۲-۱. قانون محل وقوع خسارت^{۲۲}

قاعده عمومی مربوط به قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی در ماده ۴ مقرر شده است.^{۲۳} عملکرد این ماده را می‌توان با مثال فرضی زیر نشان داد. فعالیت‌های انفجاری یک شرکت معدن کاری سوئیسی در کوه‌های آلپ سوئیس باعث ایجاد بهمن در کوه‌های آلپ فرانسه می‌شود و به گروهی از گردشگران انگلیسی آسیب وارد می‌کند. بر اساس بند ۱ ماده ۴، سوئیس کشوری است که واقعه منجر به خسارت در آن واقع شده است. فرانسه کشور محل وقوع خسارت است. انگلیس نیز به‌عنوان کشوری محسوب می‌شود که آثار غیرمستقیم حادثه در آن اتفاق افتاده است. بر اساس بند ۱ ماده ۴، قانون قابل اعمال، قانون کشوری است که در آن خسارت واقع

۲۱. هر دعوی بین‌المللی متضمن عوامل و عناصری است که در ارتباط با نظام تعارض قوانین تعیین می‌کند که مرکز رابطه حقوقی مورد دعوا بیشتر در کدام کشور واقع شده است. عاملی که در قاعده ارتباط یا قاعده حل تعارض به کار رفته و قاضی باید قانون صالح را طبق آن انتخاب کند عامل ارتباط نامیده می‌شود. در مسائل راجع به تعهدات قراردادی، عامل ارتباط می‌تواند محل انعقاد عقد یا محل اجرای تعهد باشد، همچنان که در الزامات خارج از قرارداد (شبه‌جرم) عامل ارتباط، عبارت است از محل انجام عمل (در حال حاضر بر اساس مقرره رم ۲ محل وقوع خسارت) و در مسائل راجع به رژیم اموال، عامل ارتباط، عبارت است از محل وقوع مال. نجادعلی الماسی؛ حقوق بین‌الملل خصوصی، میزان، ۱۳۸۲، صص ۲۵۳-۲۵۲. غالب قواعد حل تعارض با اتخاذ عامل ارتباط واحد، قانون حاکم بر رابطه حقوقی بین‌المللی را مشخص می‌کند. تقسیم‌بندی‌های متفاوتی از عوامل ارتباط ارائه شده است مانند تقسیم‌بندی عوامل ارتباط به شخصی، مثل تابعیت ذی‌نفع و سرزمینی مثل اقامتگاه ذی‌نفع، یا مرکب مثل تابعیت و اقامتگاه. ن.ک: فرهاد خمایی‌زاده؛ «تنوع قواعد حل تعارض»، مجله حقوقی، نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، شماره ۲۱، ۱۳۷۶، ص ۳۴.

22. Lex loci damni

۲۳. مطابق این ماده، «جز در مواردی که در این مقرره به نحو دیگری مقرر شده باشد، قانون قابل اعمال بر تعهد غیرقراردادی ناشی از شبه‌جرم یا عمل خلاف، قانون کشوری است که خسارت در آنجا وارد شده است، صرف‌نظر از کشوری که واقعه منجر به خسارت در آن واقع شده است و صرف‌نظر از کشور یا کشورهایی که نتایج غیرمستقیم آن واقعه در آن بروز می‌کند».

Article 4: Unless otherwise provided in this Regulation, the law applicable to a non-contractual obligation arising out of a tort/delict shall be the law of the country in which the damage occurs irrespective of the country in which the event giving rise to the damage occurred and irrespective of the country or countries in which the indirect consequences of that event occur.

شده است (فرانسه)، صرف‌نظر از کشوری که در آن رفتار زیان‌بار اتفاق افتاده است و صرف‌نظر از کشوری که در آن آثار غیرمستقیم خسارت دیده می‌شود.^{۲۴}

دلیل انتخاب قانون محل وقوع خسارت^{۲۵} از میان دیگر قواعدی همچون محل وقوع یا ارتکاب عمل را که قاعده اصلی تعارض قوانین در اکثر کشورهای اروپایی به حساب می‌آید^{۲۶} می‌توان این‌گونه توجیه کرد که علی‌رغم اینکه اصل «قانون محل ارتکاب شبه‌جرم»^{۲۷} تقریباً در تمام کشورهای عضو، مبنای اساسی تعهدات غیرقراردادی است، اعمال این اصل در عمل در مواردی که عناصر تشکیل‌دهنده قضیه در چند کشور مختلف پراکنده شده است موجب ابهام در قانون قابل اعمال خواهد شد؛ درحالی‌که یکسان‌سازی قواعد حل تعارض باید قابلیت پیش‌بینی تصمیمات دادگاه را افزایش داده، در تسهیل شناسایی و اجرای احکام مؤثر افتد و همچنین تعادل معقولی بین منافع زیان‌دیده و شخص مسئول جبران زیان برقرار کند. به‌هرروی، ارتباط با کشوری که خسارت به‌صورت مستقیم در آنجا بروز کرده است،^{۲۸} بیان‌کننده چنین تعادلی است و همچنین منعکس‌کننده رویکرد نوین به مسئولیت مدنی و توسعه نظام‌های مسئولیت بدون تقصیر است.^{۲۹}

بنابراین، قانون قابل اعمال باید بر اساس محل وقوع یا بروز خسارت تعیین شود، صرف‌نظر از کشور یا کشورهایی که ممکن است نتایج غیرمستقیم و تبعی واقعه در آن‌ها واقع شود. بنابراین در خصوص جراحات و صدمات وارده به اشخاص یا خسارات وارده به اموال، کشوری که در آنجا زیان وارد شده است، کشوری است که در آن جرحات یا خسارت به اموال وارد می‌شود.^{۳۰} درمورد

24. Symeonides, Symeon, C, "Rome II and Tort Conflicts: A Missed Opportunity", *The American Journal of Comparative Law*, vol. 56, no.1, Winter 2008, p. 187.

25. The Law of the Country Where the Damage Occurred (*Lex loci damni*)

26. Dicey and Morris, *The Conflict of Laws*, London, Stevens & Sons Limited, 11th ed, vol. 2, 1981, ch.2, p. 514.

27. *Lex loci delicti commissi* (the law of the place where the tort was committed)

به نقل از حمیدرضا نیکبخت و علی‌اصغر عیوض‌پور؛ «اصل حاکمیت (آزادی) اراده به‌عنوان قاعده حل تعارض در تعهدات غیرقراردادی: نگاهی به نظام حقوقی اتحادیه اروپا»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، سال بیست‌وهشتم، شماره ۴۴، بهار و تابستان ۱۳۹۰، ص ۲۱.

Lex loci delicti commissi اصطلاحی است لاتین و به معنای محلی است که شبه‌جرم در آنجا واقع شده است. Tort از واژه لاتین tortus اقتباس شده و به معنای خطا است. در لسان حقوقی tort به معنای خطای مدنی است که حقوق برای آن، شیوه جبران خسارت remedy معین کرده است. در همین رابطه، ن.ک:

V. Harpwood, *Principle of Tort Law*, London, Cavendish 4 ed, 2000, p. 1.

معنای این اصطلاح به زبان فارسی، قانون محلی است که خطای مدنی در آنجا واقع شده است. در ادبیات حقوقی، اعمال (خارج از قراردادی) مسئولیت‌زا ذیل عناوینی مانند مسئولیت غیرقراردادی، وقایع حقوقی، ضمان قهری و الزامات خارج از قراردادی بحث می‌شود.

28. *Lex loci damni*

29. *Ibid.*, 8, recitals 15, 16.

30. *Ibid.*, 8, recital 17.

اینکه چرا قانون محل وقوع خسارت باید حاکم شده و اعمال شود بین نویسندگان حقوقی اختلاف نظر دیده می‌شود. برخی بر این باورند که محل وقوع خسارت، جایی است که در آن عامل ورود خسارت، اقدامات و عملیات منشأ خسارت را انجام می‌دهد. برخی دیگر محل وقوع خسارت را جایی می‌دانند که در آنجا اقدام موجب خسارت و فعل زیان‌بار به ثمر نشسته و کامل شده است. مقررہ رم ۲ در قاعده‌انگاری خود، راه‌حل دوم را پذیرفته است. در نتیجه، در مورد زیان‌های جسمانی، فرض بر این است که خسارات در جایی واقع شده که در آن، نیروی زیان‌بار بر روی جسم زیان‌دیده مؤثر واقع شده است. در مورد اموال غیرمنقول، هر نوع اقدام که موجب مسئولیت مدنی در ارتباط با ملک باشد در جایی واقع شده محسوب می‌شود که محل وقوع ملک است. در مورد اموال منقول، محل وقوع خسارت، کشوری است که در زمان تأثیر فعل زیان‌بار بر مال، آن مال در آنجا قرار داشته، هر چند متعاقباً مال مذکور جابه‌جا شده و از کشوری به کشور دیگر منتقل شده باشد.^{۳۱}

اثر ترکیبی بندهای ۱ و ۲، به وجود آورنده یک قاعده عمومی است که اعمال آن به وجود یا نبود اقامتگاه عادی مشترک برای طرفین وابسته است. اگر طرفین دارای اقامتگاه عادی در کشور واحدی باشند، شبه‌جرم تحت حکومت قانون آن کشور قرار می‌گیرد. اما در صورت نبود چنین اقامتگاه مشترکی، قانون محل بروز خسارت اعمال می‌شود. باین‌حال به موجب بند ۳، در صورتی که ارتباط نزدیک‌تری با کشور ثالث وجود داشته باشد، این ارتباط باعث اعمال قانون این کشور و کنار گذاشته شدن قانون محل بروز خسارت و قانون اقامتگاه عادی مشترک طرفین می‌شود.^{۳۲}

بنابراین، در حقیقت برخلاف ترتیب قانونی قواعد مربوطه و استثنای حاکم بر آن و شرط معافیت مذکور در ماده ۴ مقررہ دادگاه‌ها به هنگام رویارویی با تعارض قوانین و تعیین قانون حاکم بر آن و مراجعه به ماده ۴ مقررہ، باید به دنبال آن باشند که آیا می‌توانند میان شبه‌جرم یا خطای مدنی با کشوری (ولو آن کشور از اعضای اتحادیہ اروپا نباشد) ارتباط نزدیکی پیدا کنند و در این میان می‌توانند از عوامل و قرائن مختلفی همچون انعقاد قراردادهای مختلف در محدوده زمانی نسبتاً طولانی استفاده کنند و سپس در مقام رفع تعارض و به موجب بند ۳ ماده ۴، قانون این کشور دارای نزدیک‌ترین ارتباط را به‌عنوان قانون حاکم برای تعیین سرنوشت دعوای مطروحه برگزینند؟ در مرحله بعدی دادگاه‌ها باید بند ۲ و بند ۱ ماده ۴ را که در بردارنده قاعده عمومی و استثنایی است با هم مدنظر قرار دهند و جویای یافتن قانون حاکم بر دعوای مسئولیت

۳۱. میرحسینی؛ همان، صص ۵۱-۵۰.

۳۲. نیکبخت، حمیدرضا و حمیدرضا علیخانی؛ «قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی»، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۵۲، ۱۳۸۹، صص ۳۵.

مدنی مطروحه باشند.

به اعتقاد برخی از نویسندگان حقوقی، قواعد مذکور در ماده ۴ از حیث توجه به طرفین و همچنین ماهیت و اهداف، بی‌طرف و خنثی است، چرا که این قواعد، ظاهراً مستلزم اعمال قواعد ماهوی مندرج در قانونی است که شناسایی آن منحصرأ با ارجاع به عوامل ارتباط تعیین شده در این مقررہ معین می‌شود. به عبارت دیگر، هیچ‌گونه توجهی به این قضیه نشده است که قواعد ماهوی که این چنین تعیین می‌شود به نفع خواهان است یا خوانده؛ یا اینکه دارای هدف تنبیهی و بازدارنده است یا جبران خسارت؛ یا اینکه آیا کشوری که قانون آن انتخاب می‌شود یا هر کشور دیگری، باید دارای منافع اساسی در اعمال قواعد ماهوی اش باشد یا خیر. در نتیجه این قواعد دارای ویژگی کشورگزینی^{۳۳} است تا اینکه قاعده‌گزین^{۳۴} باشد.^{۳۵}

نکته دیگر قابل تأمل اینکه ماده ۴، تنها به قانون داخلی کشور ذی‌ربط ارجاع می‌دهد. در نتیجه احاله از شمول اعمال ماده مذکور خارج می‌شود. از این‌رو، از یک طرف، امکان اعمال قواعد فراملی، عرف و اصول تجاری و عهدنامه‌های بین‌المللی وجود ندارد و از طرف دیگر، ارجاع به قوانین یک کشور نیز تنها قواعد مادی قانون آن کشور را در برمی‌گیرد^{۳۶} زیرا مطابق ماده ۲۴ مقررہ، تحت عنوان «استثنای احاله»،^{۳۷} «انتخاب قانون هر کشوری که طبق این مقررہ مشخص می‌شود به معنای انتخاب قوانین مادی یا ماهوی لازم‌الاجرا در آن کشور است، نه قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی آن».^{۳۸}

33. Country-Selecting

34. Rule-Selecting

35. Stone, *op. cit.*, 14, p. 103.

۳۶. نیکبخت و علیخانی؛ همان، ص ۳۷. در حقوق بین‌الملل خصوصی دو دسته از قواعد وجود دارد که شامل قواعد حل تعارض (قواعد ارتباط یا قواعد تعارض قوانین) و قواعد ماهوی (اساسی یا مادی) می‌باشند. قواعد حل تعارض که جزیی از قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی کشورها را تشکیل می‌دهند صرفاً به تعیین قانون لازم‌الاجرا می‌پردازند و موضوع مطروحه را به‌طور مستقیم حل نمی‌کنند. کاربرد این قواعد، پیدا کردن راهی برای اعمال قاعده ماهوی است. برای مثال مواد ۷ و ۹۶۸ قانون مدنی، قواعد حل تعارض هستند زیرا تنها به تعیین قانون صالح در دعاوی راجع به احوال شخصیه و قراردادهای بیگانه‌گان مبادرت می‌کنند بدون اینکه دعاوی مطروحه را مستقیماً حل کنند. قواعد ماهوی که جزو حقوق داخلی هر کشور محسوب می‌شوند مربوط به اصل دعوا بوده و به‌طور مستقیم موضوع مورد اختلاف به‌وسیله آن حل می‌شود بدون اینکه نیازی به ارجاع به قانون دیگر باشد. برای مثال در مورد ماده ۷ قانون مدنی پس از اینکه موضوع تعارض قوانین در مرحله اول بر اساس قواعد حل تعارض حل شد در مرحله دوم با دخالت قواعد مادی قاضی ایرانی باید به قانون دولت متبوع بیگانه‌گان یعنی قواعد حقوق داخلی دولت متبوع آنان رجوع نماید. نجادعلی‌الماسی؛ حقوق بین‌الملل خصوصی، میزان، ۱۳۸۲، صص ۳۲-۳۱.

37. Exclusion of Renvoi

38. Article 24: The application of the law of any country specified by this Regulation means the application of the rules of law in force in that country other than its rules of Private International Law.

منظور از احاله این است که هرگاه قاعده حل تعارض، کشور مقر دادگاه قانون خارجی را صلاحیت‌دار تشخیص دهد ولی آن قانون به‌موجب قاعده حل تعارض خود، صلاحیت خویش را احراز نکند و اجرای قانون کشور مقر دادگاه یا کشور دیگری را

از جمله نوآوری‌های مقرره که البته همسو و همگام با اصول مدرن مسئولیت مدنی در حوزه تجارت بین‌الملل است، می‌توان به بندهای ۲ و ۳ ماده ۳ اشاره کرد که به موجب آن: «مقرره نسبت به تعهدات غیرقراردادی که احتمال وقوع آن می‌رود نیز اعمال می‌شود و هرگونه ارجاع مقرره به واقعه منجر به زیان یا خسارت، باید شامل وقایع منجر به زیانی که احتمالاً ایجاد می‌شود و خساراتی که احتمالاً رخ می‌دهد نیز بشود».^{۳۹} این اقدام از آن جهت صورت گرفته است که اگر هزینه‌های به‌بارآمده برای جلوگیری از وقوع خسارات احتمالی آینده، تحت عنوان خسارات و هزینه‌های خواهان در نتیجه شبه‌جرم یا خطای مدنی تعریف نشود، دیگر به موجب این مقرره قابل جبران نخواهد بود. با وجود این، برخی استثنائات بر قاعده عمومی محل وقوع خسارت موجب می‌شود که این قاعده در موارد زیر اعمال نشود. این موارد عبارت است از: ۱. هر دو طرف دارای اقامتگاه عادی در یک کشور در زمان وقوع خسارت باشند. (بند ۲ ماده ۴) ۲. مسئولیت مدنی، آشکارا ارتباط نزدیک‌تری با کشور دیگر داشته باشد. (بند ۳ ماده ۴) ۳. طرفین بر قانون خاصی برای حکومت بر روابط غیرقراردادی‌شان توافق کرده باشند. (ماده ۱۴) ۴. وجود مقررات آمره برتر. (ماده ۱۶) ۵. وجود مقررات آمره مقر دادگاه. (ماده ۲۶)

۲-۲. قانون اقامتگاه عادی مشترک^{۴۰}

اولین استثنا بر قاعده قانون محل وقوع خسارت در پاراگراف ۲ ماده ۴ دیده می‌شود. به موجب بند ۲ ماده ۴ در مواردی که زیان‌دیده و شخص مسئول، در زمان وقوع خسارت^{۴۱} دارای اقامتگاه عادی در کشور واحدی باشند، قانون این کشور بر قانون محل بروز خسارت ارجحیت یافته و اعمال می‌شود.^{۴۲} منظور از اقامتگاه عادی مشترک این است که طرفین درگیر در موقعیت

صالح بدانند، احاله به وجود آمده است. در حالت اول با احاله درجه اول و در حالت دوم با احاله درجه دوم روبه‌رو هستیم. بهشید ارفع‌نیا؛ حقوق بین‌الملل خصوصی، جلد دوم، تعارض قوانین و تعارض دادگاه‌ها، بهتاب، ۱۳۷۹، ص ۱۰۹.

39. Article 3: ... 2. This Regulation shall apply also to non-contractual obligations that are likely to arise.

3- Any reference in this Regulation to:

(a) an event giving rise to damage shall include events giving rise to damage that are likely to occur, and
(b) damage shall include damage that is likely to occur.

40. Habitual Residence

۴۱. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، داشتن اقامتگاه عادی مشترک در زمان بروز خسارت و نه حادثه منجر به خسارت یا خطای مدنی، مبنای اعمال قاعده مندرج در بند ۲ ماده ۴ تحت عنوان قانون اقامتگاه عادی مشترک شده است.

۴۲. اقامتگاه عادی مشترک به‌عنوان عامل ارتباطی خاص در قالب استثنایی بر قاعده عمومی در سوی مقرره پذیرفته شده

است، درحالی‌که هیچ سخنی از عامل ارتباطی دیگر، تحت عنوان تابعیت به میان نیامده است. برای مطالعه بیشتر، ن.ک: Magdalena, Wasylkowska, "Looking for the Law Applicable to Non-Contractual Obligation in the Regulation Rome II", *Faculty of Law, Administration and Economy*, University of Wrocław, 2007, p. 5.

شبه‌جرم، دارای مرکز ثقل واقعی زندگی در کشور واحدی باشند.^{۴۳} در نتیجه، اقامتگاه عادی مشترک در مرتبه‌ای بالاتر از محل وقوع خسارت قرار می‌گیرد. هنگامی که زیان دیده و شخص مسئول در کشور واحدی مقیم هستند، آن کشور دارای بیشترین شایستگی برای تعیین حقوق و تعهدات طرفین محسوب می‌شود، حتی اگر مسئولیت مدنی کلاً در کشور دیگری افتاده باشد.

مفهوم تعارض قوانین در حیطه مسئولیت‌های غیرقراردادی را باید در دو قلمرو جدا از یکدیگر واکاوی کرد. گاهی تعارض میان دو قانون تنظیم‌کننده رفتار و تبیین‌کننده اصول ایمنی و احتیاط است. گاهی نیز تعارض بین قوانینی است که در مورد چگونگی توزیع خسارات و دامنه مسئولیت و نوع ضمان عاملین زیان وضع شده است. در مقررہ رم ۲ در صورت اقامت مشترک طرفین در کشور دیگری غیر از محل وقوع خسارت، طرفین تحت شمول قانون دولت محل اقامت خود هستند و حاکمیت این قانون، نه تنها در تعارضات موجود در چگونگی توزیع خسارات، بلکه در اختلافات مطرح در مفهوم تقصیر و بی‌احتیاطی و سایر ارکان دعوا نیز قبول شده است.^{۴۴} از یک طرف، مفهوم اقامتگاه مشترک تعیین شده در مقررہ رم ۲ خیلی گسترده است از این حیث که نه تنها شامل موضوعات توزیع‌کننده ضرر می‌شود که هدف از آن‌ها بازدارندگی حقوق مسئولیت مدنی است، بلکه همچنین مسائل مربوط به تنظیم رفتار را که هدف جبران‌کنندگی دارد دربرمی‌گیرد. به عنوان قاعده حقوق عمومی، دولت در اجرای قواعد تنظیم‌کننده رفتار، منفعت دارد، حتی اگر هیچ‌کدام از مقصر و زیان‌دیده، مقیم آن کشور نباشند و حتی اگر هر دو مقیم یک کشور خارجی باشند. برای مثال، اتومبیل‌سوار اتریشی که در حادثه‌ای در فرانسه مداخله دارد نمی‌تواند ادعای معافیت از قواعد راهنمایی و رانندگی فرانسه را بنماید. چنانچه او در نقض چنین قواعدی خسارت ببیند، فرانسه نمی‌تواند وی را از مزیت چنین قواعدی محروم کند. حتی اگر طرفین مقیم اتریش باشند فرانسه همچنان دارای ادعای انحصاری اعمال قوانین خود بر جنبه‌های تنظیم‌کننده رفتار است. از طرف دیگر، مفهوم قاعده اقامتگاه مشترک، خیلی محدود است از این حیث که این قاعده تنها زمانی که طرفین، مقیم در کشور واحدی هستند اعمال می‌شود و نه هنگامی که مقیم کشورهای مختلف با قوانین واحد هستند. برای مثال، شکارچی فرانسوی هنگام شکار در کنیا به شکارچی بلژیکی آسیب وارد می‌کند که از پیش با او رابطه‌ای نداشت. در این مورد، می‌توان فرض کرد که قوانین فرانسه و بلژیک، میزان خسارت مشابهی را مقرر کنند که بالاتر از خسارت تعیین شده در کنیا باشد. در این موضوع که مثال تعارض منفی به شمار می‌رود، کنیا در اعمال

43. Hohloch, Gerhard, "The Rome II Regulation: An Overview", in *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (ed.), European Law Publishers, 2007, p. 11.

۴۴. میرحسینی؛ همان، صص ۶۱-۶۰.

قانون جبران خسارت خود که میزان خسارت کمتری را مقرر می‌کند، نفعی ندارد. در چنین موردی، دلیلی بر اعمال قانون کنیا وجود ندارد. برعکس، دلیل کافی بر اعمال هریک از قوانین بلژیک و فرانسه وجود دارد. با این حال، ماده ۴ (۱) مقرره رم ۲ بر اعمال قانون کنیا تأکید دارد، بدون اینکه این قانون مشمول استثنائات وارده بر قاعده محل وقوع خسارت باشد.^{۴۵}

باید دید در موردی که مرتکب شبه‌جرم، واحد و قربانیان آن متعدد بوده و فقط یکی از آن‌ها با متخلف دارای اقامتگاه مشترک است، موضوع را چگونه باید حل کرد. به نظر می‌رسد در چنین موردی، قربانی اول بتواند دعوای حقوقی خود را تابع قانون کشور اقامتگاه مشترک بنماید. قربانیان دیگر نیز می‌توانند دعوای حقوقی خود را تابع قانون محلی که خسارت در آن واقع شده است قرار دهند.^{۴۶}

در رابطه با اشخاص حقوقی، مطابق ماده ۲۳ مقرره: اقامتگاه عادی شرکت‌ها و سایر نهادهای دارا یا فاقد شخصیت حقوقی، «محل اداره اصلی شرکت»^{۴۷} آن‌ها است. همچنین در مواردی که واقعه منجر به خسارت یا خود خسارت، در جریان عملیات یک شعبه یا هرگونه مؤسسه دیگری رخ می‌دهد (هنگامی که به نیابت از شرکت مادر فعالیت می‌کند)، محلی که در آن شعبه، نمایندگی یا مؤسسه دیگر واقع شده است، باید اقامتگاه عادی تلقی شود. بنابراین در این موارد به اقامتگاه نماینده توجه می‌شود و نه اقامتگاه شرکت اصلی.^{۴۸}

بر خلاف دقت و ظرافت به کاررفته در رابطه با تبیین اقامتگاه عادی اشخاص حقوقی، تعریف و تبیین اقامتگاه عادی اشخاص حقیقی، به صورت ناقص انجام گرفته است چرا که مقرره، اقامتگاه عادی شخص حقیقی را تعریف نمی‌کند^{۴۹} و تنها بین اقامتگاه عادی در حالت معمول و اقامتگاه عادی شخص حقیقی در جریان امور تجاری خود تمایز قایل شده و اقامتگاه عادی او را در حالت اخیر، مرکز و محل اصلی تجارت^{۵۰} وی قلمداد می‌کند.^{۵۱} با وجود این، هیچ قاعده‌ای برای مواردی

45. Symeonides, Symeon, C, "Rome II and Tort Conflicts: A Missed Opportunity", *op. cit.*, p. 195-196.

46. Pricopi, Adrian, "Considerations Regarding the General Rule Provided by the Article 4 of the Rome II Regulation", (December 3, 2010), p. 137.

47. Place of Central Administration

48. Article 23: for the purposes of this Regulation, the habitual residence of companies and other bodies, corporate or unincorporated, shall be the place of central administration. Where the event giving rise to the damage occurs, or the damage arises, in the course of operation of a branch, agency or any other establishment, the place where the branch, agency or any other establishment is located shall be treated as the place of habitual residence.

49. برخی معتقدند که در اصطلاحات بدیهی مانند اقامتگاه عادی، نیازی به ارائه تعریف از سوی قانونگذار نیست. برای مطالعه بیشتر، ن.ک:

G. Hohloch, G, "The Rome II Regulation: An Overview", *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (ed.), European Law Publishers, 2007, p. 11, note 32.

50. Principal Place of Business

51. نیکبخت و علیخانی؛ همان، ص ۳۸.

که یک شخص دارای چند محل تجاری باشد تخصیص داده نشده است. مقرر در رابطه با اقامتگاه عادی اشخاص حقیقی غیرتاجر یا اشخاص حقیقی که به عملیات تجاری اشتغال ندارند، هیچ‌گونه اشاره‌ای نکرده است.^{۵۲} تا زمانی که دیوان دادگستری اتحادیه اروپا در این خصوص معیارهای ذی‌ربط را معرفی کند می‌توان اقامتگاه این اشخاص را بر اساس معیارهای موضوعی تعیین کرد. برای مثال، درموردی که شخص به‌طور واقعی و مستمر، مرکز اصلی زندگی یا کار خود را در محل خاصی متمرکز کرده باشد ممکن است این محل، اقامتگاه وی محسوب شود.

۲-۳. قانون نزدیک‌ترین ارتباط

بند ۳ از ماده ۴ مقرر، بیانگر استثنایی بر قواعد مندرج در بندهای ۱ و ۲ است. مطابق این بند، «در صورتی که از تمام اوضاع و احوال مشخص باشد که مسئولیت غیر قراردادی، آشکارا با کشور دیگری غیر از آنچه در بند ۱ و ۲ ذکر شده، ارتباط نزدیک‌تری دارد».^{۵۳} قانون این کشور اعمال خواهد شد. بدین ترتیب می‌توان گفت که شرط معافیت مذکور به‌منظور انعطاف‌بخشیدن به قواعد مندرج در بندهای ۱ و ۲ ماده ۴، در بند ۳ گنجانده شده است تا به این صورت، دست دادگاه‌ها را در یافتن قانون مناسب قابل اعمال برای حل تعارض دعاوی مطروحه باز بگذارد. به عبارت دیگر، واضعان مقرر با گنجاندن شرط گریز یا معافیت در قالب قانون کشور دارای نزدیک‌ترین ارتباط، به‌گونه‌ای منطقی پاسخگوی اعتراض‌های مخالفان قاعده عمومی پذیرفته‌شده در این مقرر شده‌اند و این‌چنین، خواسته‌های هر دو گروه مخالفان و موافقان قاعده عمومی قانون محل وقوع خسارت را برآورده ساخته‌اند.^{۵۴}

بند ۳، وجود رابطه قراردادی از پیش موجود را به‌عنوان مثالی برای وجود ارتباط نزدیک‌تر با کشوری دیگر بیان می‌کند. صرف وجود رابطه قراردادی از پیش موجود، دلیلی قطعی برای وجود ارتباط نزدیک‌تر با کشور دیگر و در نتیجه، حکومت قانون آن کشور محسوب نشده و دادگاه‌ها تا

52. Article 23(2): For the purposes of this Regulation, the habitual residence of a natural person acting in the course of his or her business activity shall be his or her principal place of business.

53. Article 4(3): Where it is clear from all the circumstances of the case that the tort is manifestly more closely connected with a country than that indicated in paragraphs 1 or 2, the law of that other country shall apply. A manifestly closer connection with another country might be based in particular on a pre-existing relationship between the parties, such as a contract, that is closely connected with the tort in question.

54. در مقام توضیح بیشتر باید گفت که پذیرش قاعده عمومی قانون محل وقوع خسارت در مقرر، مخالفت‌های بسیاری را به دنبال داشت؛ مخالفانی که هر یک به اعتقاد خویش، قاعده حل تعارض مطلوب خود را پیشنهاد می‌کردند و طیف گسترده‌ای از قانون محل وقوع شبه‌جرم یا خطای مدنی، قانون مناسب، قانون کشور دادگاه رسیدگی‌کننده و ... را در بر می‌گرفت. از این‌رو، در اقدامی بسیار سنجیده، واضعان مقرر، علاوه بر گنجاندن نظر خویش در قالب حکومت قانون محل وقوع خسارت، اختیاراتی گسترده را به دادگاه‌ها به‌منظور توسل به هر یک از قواعد حل تعارض مطرح‌شده از سوی مخالفان، در قالب گنجانیدن شرط گریز یا معافیت، اعطا کرده است.

تعیین قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی در مقرره رم ۲ اتحادیه اروپا ❖ ۳۰۱

حدودی از این اختیار برخوردارند که علی‌رغم وجود چنین رابطه قراردادی ازپیش‌موجود، بررسی کرده و تعیین کنند که آیا واقعاً ارتباط نزدیک‌تر با کشور دیگر وجود دارد یا خیر. باوجود این، معلوم نیست تا چه اندازه رابطه ازپیش‌موجود می‌تواند مرتبط یا حتی تعیین‌کننده باشد. به‌علاوه، نص مبهم بند ۳ ماده ۴ روشن نمی‌کند که این پاراگراف، هنگامی که رابطه ازپیش‌موجود بین طرفین وجود نداشته باشد، چه نقشی بازی می‌کند. ضمناً کلمه «آشکارا» نیز تا اندازه‌ای عدم قابلیت پیش‌بینی را نشان می‌دهد. به دلایل پیش‌گفته، بند ۴ ماده ۴ باید به‌طور مضیق تفسیر شود. داشتن حد معینی از صلاحدید توسط دادگاه‌ها همان‌گونه که مقدمه مقرره رم ۱ درمورد قانون حاکم بر تعهدات قراردادی در ارتباط با ماده ۴ مقرره مذکور بیان می‌کند، می‌تواند در اعمال شرط گریز مؤثر باشد. در این خصوص، دادگاه‌ها می‌توانند به روابط ازپیش‌موجود طرفین و توقعات قانونی آن‌ها به این منظور توجه کنند. معیارهای به‌کاررفته در تشخیص قانون نزدیک‌ترین ارتباط در مقرره رم ۲ که دارای مهم‌ترین ارتباط با دعوا است (یعنی قانون کشوری که از قانون محل وقوع خسارت یا محل اقامتگاه مشترک طرفین به دعوا نزدیک‌تر است) همگی معیارهای عینی (خارجی) و مبتنی بر عوامل ارتباط جغرافیایی است و به معیارهای ذهنی (درونی) که با انتظارات و باورهای دو طرف دعوا سنخیت و قرابت بیشتری دارد توجه نشده است. در واقع، رسالت قضات، انتخاب قانونی است که از ارتباطات محسوس و قابل مشاهده بیشتری با دعوا بهره‌مند باشد، اگرچه قانون منتخب در مقایسه با سایر قوانین از ظرفیت کمتری برای تحقق عدالت برخوردار باشد. کاوش قاضی در این وادی، آرمان‌خواهانه نبوده و جستجوی واقع‌بینانه و مبتنی بر عوامل و شاخص‌هایی است که به شکل تمثیلی بیان شده و کاهلی ذی‌نفع در استناد به آن‌ها، رافع تکلیف دادگاه‌ها در احتساب آن نمی‌شود. در این راستا، قاضی حتماً به دنبال محلی خواهد بود که صرف‌نظر از انتظارات شخصی یا پندارهای باطنی طرفین، دارای قرابت و مرکز ثقل بیشتری با ارکان و عناصر سازنده دعوا باشد.^{۵۵}

۳. قواعد خاص ناظر بر شبه‌جرم‌های خاص^{۵۶}

یکی دیگر از نوآوری‌های مقرره، پیش‌بینی قواعد خاص برای حکومت بر دعاوی و موارد ویژه است. در همین رابطه، به‌نحو بسیار شفاف‌تری تجربه بالای وضع مقرره از سوی شورای اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۸ در قالب تصویب مقرره رم ۲ وجود دارد که به‌نحو مصرانه‌ای در پی حاکم‌ساختن قانون مناسب برای حکومت و رفع تعارض در دعاوی مختلف با موضوعات خاص و مختلف است. در همین راستا، مقرره رم ۲ علاوه بر اینکه به‌موجب بند ۳ ماده ۴ شرط معافیت و گریز از قاعده

۵۵. میرحسینی؛ همان، صص ۶۷-۶۵ و ۷۰.

عمومی و توسل به قانون مناسب را فراهم می‌آورد، این بار در حرکتی نوین به‌موجب مواد ۵ تا ۹ قواعدی خاص را پیش‌بینی می‌کند تا به‌موجب آن، دادگاه‌ها بتوانند قوانین مناسب را برای حل تعارض قوانین در دعاوی خاص پیدا کنند. به همین منظور در مواردی که قاعده عمومی، تعادل معقولی بین منافع طرفین برقرار نکند، باید برای شبه‌جرم‌های خاص، قواعد خاصی وضع شود.^{۵۷}

۳-۱. مسئولیت کالا (محصول)^{۵۸}

ماده ۵ مقررہ رم ۲ حاوی قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی ناشی از خسارت ایجادشده به‌وسیله کالا است.^{۵۹} این ماده، کلیه اشکال مسئولیت ناشی از خسارات وارده به کالا را خواه مسئولیت محض یا مبتنی بر تقصیر باشد پوشش می‌دهد.^{۶۰} تعریف کالا و کالای معیوب در دستورالعمل‌های ۲ و ۶ اتحادیه اروپا به شماره ۸۵ / ۳۷۴ مورخ ۱۹۸۵ اصلاحی به شماره ۳۴ مورخ ۱۰ مه ۱۹۹۹ مندرج است که مشتمل بر کلیه اموال منقول است و تا حد قابل ملاحظه‌ای حقوق کشورهای عضو اتحادیه اروپا را یکسان کرده است.^{۶۱} ماده ۵، قاعده خاص محسوب می‌شود که سه کشور را به ترتیب تعیین می‌کند تا قانون یکی از آن‌ها حاکم بر مسئولیت ناشی از کالا باشد. این کشورها عبارت‌اند از:

۱. کشور محل اقامت زیان‌دیده در زمان وقوع خسارت، چنانچه کالا در آن کشور معامله شده باشد؛
۲. کشوری که کالا در آن به دست مصرف‌کننده رسیده است، چنانچه کالا در آن کشور معامله شده باشد؛
۳. کشور محل وقوع خسارت، چنانچه کالا در آن کشور معامله شده باشد.

57. *Ibid.*, 8, recital 19

58. Product Liability

59. Article 5: Without prejudice to Article 4(2), the law applicable to a non-contractual obligation arising out of damage caused by a product shall be:

(a) The law of the country in which the person sustaining the damage had his or her habitual residence when the damage occurred if the product was marketed in that country; or, failing that

(b) The law of the country in which the product was acquired, if the product was marketed in that country; or, failing that

(c) The law of the country in which the damage occurred, if the product was marketed in that country

However, the law applicable shall be the law of the country in which the person claimed to be liable is habitually resident if he or she could not reasonably foresee the marketing of the product, or a product of the same type, in the country the law of which is applicable under (a), (b) or (c).

60. Huber Peter & Ilmer, Martin, "International Product Liability, A Commentary on Article 5 of the Rome Regulation", *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (ed.), European Law Publishers, 2007, p. 37.

61. Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the Approximation of the Laws, Regulations and Administrative Provisions of the Member States Concerning Liability for Defective Products, OJ 210.7.8. 1985 at 29 as amended by Directive 1999 134/EC of the European Parliament and of the Council of 10 May 1999, OJ L 141.4.6.1999 at p. 20.

تعیین قانون قابل اعمال بر تعهدات غیر قراردادی در مقرره رم ۲ اتحادیه اروپا ❖ ۳۰۳

اعمال قوانین هریک از کشورها وابسته به این موضوع است که آیا کالا در آن کشور معامله شده است یا خیر.

برای مثال، چنانچه یک آلمانی در هندوستان با کالایی که در مصر به دست آمده متضرر شود، قانون قابل اعمال، قانون آلمان خواهد بود مشروط بر اینکه کالا در آنجا معامله شده باشد. در این مورد، بار اثبات دعوا درمورد اینکه کالا در کشور خاصی مورد معامله واقع شده است بر عهده مدعی یا خواهان قرار دارد. باوجود این، جمله آخر پاراگراف ۱ ماده ۵ به خواننده حق دفاع می‌دهد. خواننده می‌تواند با اثبات این امر که او نمی‌توانسته به‌طور معقولی معامله کالا یا کالای نوع خاصی را در کشور ذی‌ربط پیش‌بینی کند از اعمال هریک از سه قانون مذکور اجتناب کند. معنای آن این است که حتی اگر مدعی اثبات کند که کالا واقعاً در کشور خاصی معامله شده است، خواننده همچنان می‌تواند با اثبات اینکه او علی‌رغم معامله انجام‌شده نمی‌توانست به‌طور معقولی معامله مذکور را پیش‌بینی کند از مسئولیت مدنی رها شود. پاراگراف ۵، مشمول شرط گریز قانون کشور دارای ارتباط نزدیک‌تر در پاراگراف ۲ ماده ۵ است. بنابراین، چنانچه واقعه زیان‌بار با کشور دیگری ارتباط نزدیک‌تری داشته باشد، قانون آن کشور قابل اعمال خواهد بود. این شرط، دادگاه را مجاز می‌کند که:

۱. از ترتیب مقرر در پاراگراف ۱ عدول کرده و قانون یکی از کشورهای فهرست‌شده در آنجا را به کار ببرد.

۲. قانون کشوری را که در پاراگراف ۱ فهرست نشده، مانند کشور تولیدکننده کالا را اعمال نماید؛ با اثبات اینکه دارای ارتباط نزدیک‌تر از کشوری است که قانون آن به‌طور عادی بر اساس پاراگراف ۱ حاکم است.^{۶۲}

باوجود این، ذکر این نکته ضروری است که مسئولیت کالا منحصراً با قاعده مندرج در ماده ۵ مقرر رم ۲ تعیین نمی‌شود. مقررات دیگری نیز در این مورد باید مورد توجه قرار گیرد. بنابراین، انتخاب قانون بر اساس ماده ۱۴ مقرر، مسبق بر هرگونه ارتباطات عینی مندرج در ماده ۵ خواهد بود.^{۶۳}

مسئولیت ناشی از کالا موضوع کنوانسیون ۱۹۷۳ لاهه، راجع به قانون قابل اعمال بر مسئولیت ناشی از کالا نیز هست. این کنوانسیون در ۱۱ کشور (فرانسه، لوکزامبورگ، هلند، نروژ، فنلاند، اسپانیا، اسلوانیا، کرواسی، مقدونیه، صربستان و مونت‌نگرو) لازم‌الاجرا است. طبق ماده ۲۸ (۱) مقرر رم ۲ مفاد این مقرر، تأثیری بر اعمال کنوانسیون ۱۹۷۳ لاهه نخواهد داشت. در نتیجه، نظام موازی

62. Symeonides, Symeon, C, "Rome II and Tort Conflicts: A Missed Opportunity", *op. cit.*, pp. 206-207.

63. Huber Peter & Imer, Martin, "International Product Liability, A Commentary on Article 5 of the Rome Regulation", *op. cit.*, p. 39.

یا رژیم دوگانه بر مسئولیت ناشی از کالا حاکم است.^{۶۴} این امر برای اتحادیه اروپا مطلوب و رضایت‌بخش نیست زیرا این امر به نوبه خود، موجب عدم اطمینان حقوقی در بین جامعه تجاری و وجود دو مجموعه مختلف از قواعد حل تعارض قوانین در اتحادیه اروپا می‌شود؛ به این صورت که معلوم نیست کدامیک از مقرره رم ۲ یا کنوانسیون لاهه بر موضوع مربوطه حاکم خواهد بود. بالاین‌حال، قانون قابل اعمال بر اختلافات بین اشخاصی که عادتاً مقیم کشورهای عضو اتحادیه اروپا هستند با ارجاع به مقرره رم ۲ تعیین خواهد شد. از طرف دیگر، در کشورهای عضو اتحادیه اروپا که در آن‌ها کنوانسیون لاهه قابلیت اجرا دارد قانون قابل اعمال بر موضوعات مسئولیت ناشی از کالا همچنان تابع کنوانسیون لاهه خواهد بود و نه ماده ۵ مقرره رم ۲.^{۶۵}

۲-۳. رقابت غیرمنصفانه^{۶۶} و اقدامات محدودکننده رقابت آزاد^{۶۷}

درموردی که تعهدات غیرقراردادی ناشی از عمل رقابتی غیرمنصفانه باشد، قانونی قابل اعمال خواهد بود که منفعت رقابتی یا منافع جمعی مصرف‌کنندگان در آن تحت تأثیر قرار گرفته یا محتمل است قرار گیرد. ماده ۶(۱)^{۶۸} مثال روشن رقابت غیرمنصفانه نقض اسرار تجاری است که بدون اجازه مالک، اطلاعات تجاری وی افشا می‌شود. در این مورد، اصل حاکمیت اراده وجود ندارد. باوجود این، درموردی که عمل غیرمنصفانه، منحصرأً به منافع رقیب خاص، ضرری وارد می‌کند مثل دخالت ناروا در امور تجاری رقیب، قاعده عمومی مقرر در ماده ۴ اعمال خواهد شد. می‌توان در این خصوص، مواردی از قبیل جاسوسی صنعتی، اجبار به نقض قرارداد، تطمیع، تحریک کارگران رقیب تجاری به ترک محل کار و دخالت در کار عرضه کالای رقیب و روابط مشتریان او را نام برد که تأثیری مستقیم بر منافع خصوصی و غیرمستقیم بر بازار دارد.^{۶۹} در این مورد، قانون قابل اعمال با ارجاع به کشور محل وقوع خسارت تعیین می‌شود. نتیجه اصلی این ارجاع به قاعده عمومی، تجویز اعمال قانون اقامتگاه مشترک طرفین و قانون کشور دارای

64. Hellner, Micheal, "Unfair Competition and Acts Restricting Free Competition: A Commentary on Article 6 of the Rome II Regulation", *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (ed.), European Law Publishers, 2007, p. 56.

65. Kadner, Graziano, "The Rome II Regulation and the Hague Convention on Traffic Accidents and Product Liability, Interaction, Conflicts and Future Perspectives", *Nederlands International Privaatrecht*, 2008, pp. 7, 10-11.

66. Unfair Competition

67. Restrictions of Competition

68. Article 6(1): The law applicable to a non-contractual obligation arising out of an act of unfair competition shall be the law of the country where competitive relations or the collective interests of consumers are, or are likely to be, affected.

69. Hellner, Micheal, "Unfair Competition and Acts Restricting Free Competition: A Commentary on Article 6 of the Rome II Regulation", p. 56.

تعیین قانون قابل اعمال بر تعهدات غیر قراردادی در مقرره رم ۲ اتحادیه اروپا ❖ ۳۰۵

نزدیک‌ترین ارتباط است.^{۷۰} هنگامی که طرفین نتوانند با توافق بر قانون حاکم، از مقررات ماده ۶ عدول کنند، طرف متضرر، حق انتخاب یکی از موارد زیر را خواهد داشت:

۱. قانون قابل اعمال کشوری که خسارت در آن واقع شده است (قانون کشور محل وقوع خسارت)؛

۲. قانون قابل اعمال دادگاه به شرطی اعمال می‌شود که خوانده در دادگاه محل اقامت خود طرف دعوا قرار گیرد. شرط دیگر این است که بازار در یکی از کشورهای عضو، مستقیماً^{۷۱} و به‌طور اساسی تحت تأثیر رقابت غیرمنصفانه قرار گرفته باشد.

ماده ۶ (۲) قانون قابل اعمال بر اقدامات محدودکننده، رقابت آزاد را این‌چنین بیان می‌کند: «قانون قابل اعمال بر تعهد غیر قراردادی ناشی از محدودیت رقابت، قانون کشوری خواهد بود که بازار آن کشور تحت تأثیر قرار گرفته است یا احتمالاً قرار می‌گیرد».^{۷۲} از آنجاکه قاعده حل تعارض مطروحه در ماده ۶ در جهت همگرایی حقوقی و مرتبط با مصالح عالی‌تری از منافع طرفین است که حذف موانع رقابت در بازار از جمله آن‌هاست، تراضی برخلاف قاعده حل تعارض در این قبیل الزامات، امکان‌پذیر نیست.^{۷۳} در مواردی که بازارهای چند کشور تحت تأثیر قرار گرفته باشد، قوانین هریک از آن‌ها بر تعهدات بخش‌های مربوط به خود اعمال می‌شود (شیوه موزائیکی). قانون کشور مقر دادگاه، وقتی اعمال می‌شود که بازار کشور مرجع رسیدگی، مستقیماً و به‌طور قابل ملاحظه تحت تأثیر محدودیت‌های رقابتی قرار گرفته باشد.^{۷۴} مفهوم بازار به‌عنوان قلمروی تعریف می‌شود که در آن، شخص زیان‌دیده به‌طور منفی برای تهیه کالا تحت تأثیر قرار گرفته باشد.^{۷۵}

لازم به ذکر است که اعمال صحیح و درست قاعده خاص مندرج در ماده ۶ مستلزم ارائه تعریفی درست و مناسب از رقابت غیرمنصفانه یا اقدامات محدودکننده رقابت آزاد است. به این منظور، مفهوم محدودیت رقابت باید شامل ممنوعیت‌های راجع به توافقنامه‌های بین‌المللی بین

70. Garcimartin Alfareze, Francisco J., "The Rome II Regulation: On the Way towards a European Private International Code", *The European Legal Forum* (E) 3-2007, p. I-86.

71. برای مثال، امتناع از عرضه کالا به‌وسیله شرکت (الف) در کشور x به شرکت (ب) در کشور y تأثیر مستقیم خود را در کشور دوم می‌گذارد و آثار غیرمستقیم آن، دامنگیر کشورهای ثالثی می‌شود که شرکت (ب) به آن‌ها کالا می‌فروخت. ن. ک: Hellner, Micheal, "Unfair Competition and Acts Restricting Free Competition", *op. cit.*, p. 63.

72. Article 3(a): The law applicable to a non-contractual obligation arising out of a restriction of competition shall be the law of the country where the market is, or is likely to be, affected.

73. الماسی، نجادعلی و مجید میرحسینی؛ «حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در مقررات متحدالشکل رم ۲ و حقوق ایران»، *مجله حقوق خصوصی*، شماره ۱۷، ۱۳۸۹، ص ۲۱.

74. Kunda, Ivana, Manuel, Carlos, *Practical Handbook on European International Law*, Project Financed by the European Union under Civil Justice Programme, 2010, p. 41.

75. Hellner, Micheal, "Unfair Competition and Acts Restricting Free Competition, A Commentary on Article 6 of the Rome II Regulation", *op. cit.*, p. 59.

متعهدین، تصمیمات جمعی آن‌ها و رویه‌های جمعی که دارای موضوع یا اثر محدودکننده هستند، محدودیت یا انحراف از رقابت در یک کشور عضو یا در بازار داخلی، همچنین ممنوعیت‌های مربوط به سوءاستفاده از موقعیت مطرح در کشور عضو یا بازار داخلی باشد، مشروط بر آنکه این‌گونه توافقنامه‌ها، تصمیمات و رویه‌های جمعی یا سوءاستفاده‌ها طبق مواد ۸۱ و ۸۲ معاهده (مؤسس جامعه) یا طبق قانون یک کشور، منع شده باشد.^{۷۶}

۳-۳. خسارات زیست‌محیطی^{۷۷}

پذیرش برخی از دعاوی مربوط به خسارات زیست‌محیطی به تعریف به‌کاررفته در مقررہ رم ۲ وابسته است. مقدمه مقررہ در تعریف خسارات زیست‌محیطی می‌گوید: «خسارت زیست‌محیطی باید به معنای دگرگونی نامطلوب در یک منبع طبیعی مانند آب، زمین یا هوا، اختلال در عملکرد آن منبع به نفع منبع طبیعی دیگر یا به عموم، یا اختلال در تغییرپذیری بین موجودات زنده درک شود».^{۷۸} این تعریف بسیار گسترده است. در این خصوص، دادگاه‌ها به کارهای مقدماتی مقررہ توجه خواهند کرد. ضمناً برای دادگاه‌ها امکان پرسش مقدماتی از دیوان دادگستری اتحادیه اروپا نیز وجود دارد.^{۷۹}

طبق ماده ۷ مقررہ: «در مواردی که تعهد غیرقراردادی از خسارت زیست‌محیطی ناشی شده باشد یا در نتیجه چنان خسارتی، بر شخص یا اموالی زبانی وارد شده باشد، همان قاعده عمومی مجرا است مگر اینکه زیان دیده بخواهد بر مبنای قانون کشور محل وقوع حادثه منشأ خسارت، اقامه دعوا کند و دعوای خود را بر آن مبتنی کند که دادگاه نیز باید این قانون را اعمال کند».^{۸۰} بنابراین ماده ۷، مقررہ قاعده خاص ارائه‌شده درباره خسارت زیست‌محیطی را به نحوی بیان می‌کند که قاعده عمومی مندرج در بند ۱ ماده ۴ (قانون محل وقوع خسارت) را در این رابطه حاکم می‌سازد و پس از آن به‌منظور حمایت از منافع زیان‌دیده، تا حدی تکلیف قانون قابل اعمال

76. *Ibid.*, 8, recital 23.

77. Environmental Damage

78. *Ibid.*, 8, recital 24: Environmental damage should be understood as meaning adverse change in a natural resource, such as water, land or air, impairment of a function performed by that resource for the benefit of another natural resource or the public, or impairment of the variability among living organism.

79. Da Cruz, Marc-Antonie, Carreiras, "Environmental Justice and International Law: What is New with Rome II Regulation?", 2012, pp. 5-6. See also "Directive 2004/35.CE of the European Parliament and of the Council of 24 April 2004 on Environmental Liability with Regard to Prevention and Remedying of Environmental Damage", *Official Journal of the European Communities of 30 April 2004* (L 143), Environmental Liability Directive.

80. Article 7: The law applicable to a non-contractual obligation arising out of environmental damage or damage sustained by person or property as a result of such damage shall be the law determined pursuant to Article 4(1), unless the person seeking compensation for damage chooses to base his or her claim on the law of the country in which the event giving rise to the damage occurred.

درباره خسارات زیست‌محیطی را در صورتی که قانون محل بروز خسارت از نگاه زیان‌دیده مناسب منافع وی نباشد در اختیار وی گذاشته،^{۸۱} بدین نحو که او را مختار ساخته است تا بتواند درخواست عدول از قاعده عمومی و اعمال قانون کشور محل وقوع حادثه زیان‌بار را از دادگاه بنماید.^{۸۲} برای مثال، چنانچه کشتی سوئدی مجهز به تانکر نفت، کانتینرهای آلوده را در آب‌های نزدیک سواحل هلند رها کند و به این وسیله، موجب ورود ضرر به سواحل هلند شود یا اگر یک کشتی به علت توفان در دریای شمال غرق شده و باعث بسته‌شدن راه‌های دریایی هلند شود، دعوی مربوط به نفاذ مناطق آلوده و هزینه مرتفع کردن آلودگی، تابع قانون هلند خواهد بود.^{۸۳}

ماده ۷ به‌عنوان اصل حامی اعمال سطح عالی حمایت از محیط‌زیست در اتحادیه اروپا مشمول هیچ‌یک از استثنائات ماده ۴ یعنی اقامتگاه مشترک یا کشور دارای نزدیک‌ترین ارتباط نیست. به همین دلیل، آلوده‌کننده نمی‌تواند از اعمال قانون کشور محل وقوع خسارت با این استدلال که وقوع خسارت در آن کشور قابل پیش‌بینی نبود جلوگیری کند.^{۸۴} این امر با توجه به اهداف ماده ۷ قابل توجیه است زیرا مفاد ماده ۷، آلوده‌کننده را اجبار می‌کند که استانداردهای هر دو قانون مبدأ و مقصد را رعایت کند. چنانچه قاضی، قانون محل اقامت مشترک طرفین یا قانون کشور دارای ارتباط نزدیک‌تر را اعمال کند این سیاست متفی خواهد شد. طرفین تنها می‌توانند با توافق یکدیگر از قانون تعیین‌شده عدول کنند. (ماده ۱۴) به بیان دیگر، طرفین در اختلافات زیست‌محیطی فرامرزی می‌توانند ابتدا در مورد قانون قابل اعمال بر روابطشان توافق کنند. بنابراین، وظیفه اصلی دادگاه، بررسی انتخاب قانون توسط طرفین بر اساس ماده ۱۴ است.^{۸۵} توضیح این نکته ضروری است که انتخاب بین دو قانون تعیین‌شده در ماده ۷ صرفاً بر عهده زیان‌دیده گذاشته شده است و نه قاضی. در مورد اینکه زیان‌دیده چه زمانی می‌تواند از انتخاب قانون قابل اعمال حاکم بهره‌مند شود، مقرره، تصریحی بر استفاده از آن در مرحله رسیدگی از

۸۱. علت اینکه تا حدی تکلیف قانون قابل اعمال درباره خسارات زیست‌محیطی در اختیار زیان‌دیده گذاشته شده این است که تنها در صورتی به زیان‌دیده اجازه انتخاب قانون دیگری داده شده است که قانون مقر دادگاه رسیدگی‌کننده، این امکان را به او بدهد زیرا این مسئله که چه موقع شخص خواستار جبران خسارت می‌تواند قانون قابل اعمال را انتخاب کند، باید مطابق قانون کشور عضوی که دادگاه در آنجا مشغول رسیدگی است، تعیین شود. همچنین برای مطالعه بیشتر درباره خسارات زیست‌محیطی در رم ۲، ن.ک:

T. K. Graziano, "The Law Applicable to Cross-Border Damage to the Environment", *Yearbook of Private International Law*, 2007, pp. 72-87.

۸۲. علت اعمال تبعیض به نفع زیان‌دیده و مجازدانستن وی برای انتخاب قانون خاص دیگر، جلوگیری از وقوع خسارت در محل وقوع حادثه زیان‌بار و به عبارتی ساده‌تر، رعایت اصل و قاعده عقلی پیشگیری بهتر از درمان است.

۸۳. Graziano, Thomas Kadner, "The Law Applicable to Cross-Border Damage to the Environment, A Commentary on Article 7 of the Rome II Regulation", *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (ed.), European Law Publishers, 2007, p. 73.

۸۴. Symeonides, Symeon, C, "Rome II and Tort Conflicts: A Missed Opportunity", *op. cit.*, pp. 210-211.

۸۵. Graziano, Thomas Kadner, *op. cit.*, p. 72.

طرف زیان‌دیده ندارد. بالاین‌وصف، به نظر می‌رسد به چنین سؤالی باید در پرتو قانون آیین دادرسی مقر دادگاه، پاسخ داده شود.^{۸۶}

۳-۴. نقض حقوق مالکیت فکری^{۸۷}

قاعده خاص پیش‌بینی‌شده در ماده ۸ مقرر در رابطه با نقض حقوق مالکیت فکری بدین قرار است که: «قانون قابل اعمال بر تعهد غیرقراردادی ناشی از نقض حق مالکیت معنوی، قانون کشوری خواهد بود که چنین حمایتی از آن درخواست شده است».^{۸۸}

علت وضع قاعده خاص به‌منظور تعیین قانون حاکم برای تعهدات غیرقراردادی، ناشی از نقض حقوق مالکیت فکری را می‌توان تأمین حمایت و پشتیبانی لازم از حقوق مزبور به‌وسیله اعمال قانونی دانست که این حقوق تحت حمایت آن است. به عبارت دیگر، قاعده خاص وضع‌شده به‌منظور اعمال قانون کشور حامی حقوق مالکیت فکری، جلوه‌ای دیگر از حکومت بند ۳ ماده ۴ یا همان قانون کشور دارای ارتباط نزدیک‌تر است. برخلاف بند ۳ ماده ۴، وجود ارتباط نزدیک میان تعهد غیرقراردادی ناشی از نقض حقوق مالکیت فکری با قانون کشور حامی حقوق مزبور، در ماده ۸ به‌صورت فرض قانونی خلاف‌ناپذیر مطرح شده است.

بند ۲ ماده ۸ مقرر رم ۲ همچنین به نقض حقوق مالکیت فکری تحت حمایت اتحادیه اروپا^{۸۹} نظیر علامت تجاری یا طرح‌ها و مدل‌های اتحادیه نیز می‌پردازد. بنابراین ابتدا باید به این سؤال پاسخ داد که آیا موضوع مربوط، تحت حمایت اتحادیه اروپا قرار دارد یا خیر. در صورتی که پاسخ منفی باشد بند ۱ ماده ۸ مقرر رم ۲ اعمال خواهد شد و قانون کشوری قابل اعمال است که حمایت از آن درخواست شده است. چنانچه حقوق مالکیت فکری تحت حمایت اتحادیه اروپا باشد، طرفین باید مطمئن شوند که موضوع مطروحه، تحت شمول اسناد ذی‌ربط اتحادیه قرار دارد یا خیر. در غیر این صورت، قانون کشوری قابل اعمال است که عمل نقض حقوق مالکیت

86. Garcimartin Alfarez, Farancisco J., "The Rome II Regulation: On the Way towards a European Private International Code", *op. cit.*, p. I-87.

قاعده پیش‌بینی‌شده در ماده ۷، هم خسارات بر اموال عمومی نظیر آب و زیست‌بوم‌های طبیعی را دربرمی‌گیرد و هم خسارات وارده بر اشخاص و اموال خصوصی را که ناشی از چنین خساراتی است. ن.ک: مقدمه ۳۴ مقرر رم ۲. با اینکه اتحادیه اروپا دارای دستورالعمل خاصی (Directive 2004/35/CE of 21 April 2004) درمورد مسئولیت زیست‌محیطی است، قلمرو کاربرد ماده ۷ را می‌توان گسترده‌تر از قلمرو دستورالعمل مذکور دانست زیرا دستورالعمل مذکور، صرفاً درمورد خسارات وارده بر اموال عمومی کاربرد دارد و درمورد اموال خصوصی متضمن هیچ قاعده‌ای نیست.

87. Intellectual Property

88. Article 8(1): The law applicable to a non-contractual obligation arising from an infringement of an intellectual property right shall be the law of the country for which protection is claimed.

89. Unitary Community Rights

تعیین قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی در مقررہ رم ۲ اتحادیہ اروپا ❖ ۳۰۹

فکری در آن اتفاق افتاده است.^{۹۰} باوجود این، برخی از موضوعات همچنان به قوانین ملی کشورهای عضو واگذار شده است. بند ۲ ماده ۸ مقررہ، شامل قاعدہ حل تعارضی برای این موضوعات است. برای مثال در خصوص ہر موضوعی کہ تحت شمول اسناد ذی ربط اتحادیہ اروپا نباشد، قانون کشوری قابل اعمال است کہ عمل نقض در آنجا اتفاق افتاده است. هنگامی کہ اعمال نقض حقوق مالکیت فکری در بیش از یک کشور اتفاق بیفتد، احتمال اعمال چندین قانون بر مبنای شیوہ توزیعی وجود دارد.^{۹۱}

بہ منظور دستیابی بہ اهداف این مقررہ، اصطلاح حقوق مالکیت فکری باید در معنای عام کلمہ استفادہ و تفسیر شود، بہ گونه ای کہ شامل کپی رایت، حقوق مربوط بہ مؤلفان، حقوق مالکیت صنعتی مانند حق اختراع، علائم و طرح های تجاری ثبت شده و همچنین حقوق مربوط بہ فرد خاص بشود. در این رابطہ، مقررہ تصریح می کند کہ قانون تعیین شده در مقررہ برای نقض حقوق مالکیت فکری، حتی از طریق انتخاب طرفین و انعقاد قرارداد خصوصی میان آن ها قابل تخطی و عدول نیست.^{۹۲}

در رابطہ با حقوق مالکیت فکری، علی رغم خصوصی بودن آن ها، سرنوشت دعوا بہ طور کامل در اختیار طرفین گذاشته نشده است. همانند مقررات مربوط بہ رقابت غیرمنصفانہ، طرفین مجاز بہ عدول از قواعد مقرر در ماده ۸ نیستند. (بند ۳ ماده ۸) بنابراین هیچ راکاری برای طرفین در موافقت با قانون قابل اعمال جایگزین وجود ندارد یعنی چه اصل حاکمیت ارادہ (مادہ ۱۴) و چه اقامتگاہ عادی مشترک و چه شرط گریز نمی تواند هیچ گونه نقشی در این خصوص بازی کند.

۵-۳. اعتصاب صنفی (اتحادیہ ای)^{۹۳}

قاعدہ مخصوص در این مورد در ماده ۹ پیش بینی شده است.^{۹۴} در چنین مواردی نخست قاعدہ عمومی مربوط بہ اقامتگاہ عادی مشترک اعمال می شود و قانون کشوری کہ اعتصاب در آن

90. Starr, Ian and Holman, Tamsin, *Rome II: Impact on the Governing Law of Intellectual Property Claims*, Ashurt London, 2009, p. 2.

91. Kunda, Ivana and Manuel Arlos, *Practical Handbook on European Intellectual Law*, 2010, p. 41.

92. Article 8(3): The law applicable under this Article may not be derogated by an agreement pursuant to Article 14.

93. Industrial Disputes

94. «بدون لطمہ بہ مادہ ۴(۲)، قانون قابل اعمال بر تعهد غیرقراردادی مربوط بہ مسئولیت شخص، در وضعیت کارگر و کارفرما یا سازمان هایی کہ منافع حرفہ ای شان بہ علت اعتصاب صنفی، آسیب دیدہ، خواه آن اعتصاب بہ پایان رسیدہ باشد یا در حال انجام باشد، قانون کشوری خواهد بود کہ اعتصاب در آن انجام شدہ است یا قرار است انجام شود».

Article 9: Without prejudice to Article 4(2), the law applicable to a non-contractual obligation in respect of the liability of a person in the capacity of a worker or an employer or the organizations representing their professional interests for damages caused by an industrial action, pending or carried out, shall be the law of the country where the action is to be, or has been, taken.

انجام شده یا قرار است انجام شود در مرحله بعدی قابلیت اعمال می‌یابد. مقدمه ۲۷ مقرر، مفهوم اعتصاب‌های صنفی را روشن می‌کند و آن را شامل اعتصاب‌های ناظر بر حمایت از حقوق و تعهدات کارگران و اتحادیه‌های تجاری و اعتصاب‌های صنفی سازماندهی‌شده به‌وسیله کارفرمایان می‌داند. ماده ۹ از قاعده اصلی مندرج در ماده ۴ که قانون محل وقوع خسارت را مقرر می‌دارد عدول می‌کند. به‌علاوه، ماده ۱۴ در مورد انتخاب قانون می‌تواند راجع به اعتصاب‌های صنفی نیز اعمال شود. ولی شرط گریز مقرر در بند ۳ ماده ۴ که ناظر بر کشور محل دارای نزدیک‌ترین ارتباط است نسبت به اعتصاب‌های صنفی حاکم نیست. معنایش این است که قانون حاکم بر روابط از پیش موجود بین طرفین، قابل استناد نیست. مزیت این امر، قابلیت پیش‌بینی قانون قابل اعمال و غیرقابل نفوذ بودن آن است. بر اساس ماده ۱۴ طرفین می‌توانند در مورد انتخاب قانون حاکم بر تعهدات غیر قراردادی توافق کنند. چنانچه طرفین، فعالیت تجاری داشته باشند حق دارند چنین انتخابی را از پیش از وقوع حادثه منجر به خسارت انجام دهند. حق انتخاب قانون در سایر موارد، تنها وقتی امکان دارد که حادثه منجر به خسارت واقع شده باشد. با توجه به اینکه هیچ‌یک از اتحادیه‌ها و کارگران، فعالیت تجاری ندارند، حق انتخاب قانون قابل اعمال بر تعهدات غیر قراردادی، تنها پس از وقوع حادثه امکان‌پذیر است^{۹۵}

نتیجه

مقرره رم ۲ برای اولین بار، قواعد متحدالشکلی را در مورد مسئولیت مدنی در اتحادیه اروپا در خصوص قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی مربوط به تعهدات مدنی و تجاری نهادینه کرده است. این مقرره تلاش دارد تا کلیه دادگاه‌ها در اتحادیه اروپا، قواعد واحدی را در مورد شبه‌جرم‌ها اعمال کرده و به این طریق، نظام حقوقی متحدالشکل بر تعهدات غیر قراردادی حاکم شود. مقرره رم ۲ با تأمین یکسان‌سازی قواعد حل تعارض قابل اعمال بر دعاوی غیر قراردادی در کشورهای عضو اتحادیه اروپا به طرفین دخیل در معاملات حقوقی فرامرزی اجازه می‌دهد با اطمینان بیشتری روابط خود را تنظیم کنند. به‌علاوه، این قواعد یکسان برای عملکرد مناسب در حقوق اتحادیه اروپا طراحی شده است تا قابلیت پیش‌بینی نتیجه دادخواهی را برای طرفین در دادگاه‌ها افزایش دهد، ضمن اینکه در تسهیل شناسایی احکام قضایی دادگاه‌های کشورهای عضو اتحادیه اروپا نیز مؤثر خواهد بود. منظور اصلی از یکسان‌سازی قواعد حل تعارض، کاهش عدم قطعیت و بلا تکلیفی در قانون حاکم بر روابط حقوقی بین‌المللی بوده است. مقرره رم ۲ در تثبیت روابط حقوقی فرامرزی و کاهش جستجوی دادگاه مناسب^{۹۶} نیز تأثیری بسزا ایفا می‌کند. از دیگر

95. Dorssemont, Flib and Van Hoek, Aukje, "Collective Action in Labor Conflicts under the Rome II Regulation (Part II)", *European Labor Law Journal*, vol. 2, No. 2, (2011), pp. 103, 110.

96. Forum Shopping

نوآوری‌های مقرر می‌توان به پیش‌بینی قواعدی خاص برای تعیین قانون حاکم بر تعهدات غیرقراردادی خاص در کنار قاعده عمومی اشاره کرد که چنین اقدامی به منظور برآورده کردن تعادل میان منافع زیان‌دیده و شخص مسئول در شرایط مختلف و دمیدن روح تحرک و کارآمدی و واقع‌نگری به قواعد حل تعارض صورت گرفته است. به عبارت دیگر، مقرره رم ۲ پذیرفته است که برای تعهدات غیرقراردادی مختلف، نمی‌توان به یک نحو نسخه پیچید و قاعده عمومی مشترکی را حاکم ساخت، بلکه در کنار قاعده عمومی، با توجه به مقتضیات و شرایط خاص هر رابطه غیرقراردادی، باید قاعده‌ای را وضع کرد که بتواند تعادل منافع طرفین رابطه غیرقراردادی را در سطح بالایی تضمین کند. از این رو طرفین می‌توانند به‌طور قراردادی در مورد قانونی که بر تعهدات غیرقراردادی آن‌ها حکومت می‌کند توافق کنند. یعنی مقرره رم ۲ امکان انتخاب قانون قابل اعمال بر دعوا را به شکل قانونی تثبیت کرده است. به‌منظور ممانعت از تحمیل خواسته‌های طرف قوی‌تر قرارداد لازم است تا طرفین در انجام مذاکرات از موقعیت تجاری برابر برخوردار بوده و انجام مذاکرات آنان به‌صورت آزاد باشد. بنابراین، چنانچه رابطه طرفین، ناشی از فعالیت تجاری آن‌ها باشد، امکان انتخاب قانون قابل اعمال، پیش از وقوع حادثه وجود دارد. این موضوع به‌ویژه زمانی دارای اهمیت است که یک یا هر دو طرف برای مثال مقیم هلند هستند اما فعالیت تجاری آن‌ها در بیرون از هلند قرار دارد. این موضوع، یکی از مزایای مقرره رم ۲ محسوب می‌شود. توافق طرفین در بعد از وقوع حادثه به اشخاص عادی اختصاص دارد که در انجام مذاکرات با اشخاص حرفه‌ای از موقعیت قراردادی ضعیف‌تری برخوردار هستند. در راستای حفظ حقوق اشخاص ثالث و به پیروی از اصل نسبی بودن قراردادهای توافقات اشخاص با یکدیگر نمی‌تواند مخالف با حقوق اشخاص ثالث باشد.

منابع:

الف) فارسی

– کتاب

- ارفع‌نیا، بهشید؛ *حقوق بین‌الملل خصوصی*، جلد دوم، تعارض قوانین و تعارض دادگاه‌ها، بهتاب، ۱۳۷۹.
- الماسی، نجادعلی؛ *حقوق بین‌الملل خصوصی*، چاپ هفتم، میزان، ۱۳۸۷.
- تقی‌زاده انصاری، مصطفی؛ *حقوق اتحادیه اروپا*، جنگل، ۱۳۸۷.
- خالوزاده، سعید؛ *اتحادیه اروپا*، سمت، ۱۳۸۳.
- عاشوری، مهدی؛ *تعارض قوانین در مسئولیت خارج از قرارداد*، با مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۹.
- کاتبرت، مایک؛ *حقوق اتحادیه اروپا*، ترجمه: بهروز اخلاقی، وحید اشتیاق و پرویز پرویزیان، شهر دانش، ۱۳۸۰.
- کدخدایی، عباس؛ *ساختار و حقوق اتحادیه اروپایی*، میزان، ۱۳۸۰.
- مک‌لین، رابرت مک‌دونالد؛ *حقوق اتحادیه اروپا*، ترجمه: مجید شکوهی، انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۸۰.
- میرحسینی، مجید؛ *مبانی تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی (در حقوق اتحادیه اروپا)*، انتشارات شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳.

– مقاله

- الماسی، نجادعلی و مجید میرحسینی؛ «حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در مقررات متحدالشکل روم دو و حقوق ایران»، *مجله حقوق خصوصی*، شماره ۱۷، ۱۳۸۹.
- نیکبخت، حمیدرضا؛ «تعارض قوانین در قراردادها»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۳۲، بهار و تابستان ۱۳۸۴.
- نیکبخت، حمیدرضا و حمیدرضا علیخانی؛ «قانون قابل اعمال بر تعهدات غیرقراردادی»، *مجله تحقیقات حقوقی*، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۵۲، ۱۳۸۹.
- نیکبخت، حمیدرضا و حمیدرضا عیوض‌پور؛ «اصل حاکمیت (آزادی) اراده به‌عنوان قاعده حل تعارض در تعهدات غیرقراردادی «نگاهی به نظام حقوقی اتحادیه اروپا»»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، سال بیست و هشتم، شماره ۴۴، بهار و تابستان ۱۳۹۰.

ب) انگلیسی

- *Authority of the House of Lords, The Rome II Regulation*, 8th Report of Session 2003-04, Published 7 April 2004.
- De Boer, Th. M., "The Purpose of Uniform Choice of Law Rules; the Rome II Regulation", *Netherlands International Law Review*, 2009.
- Da Cruz, Marc-Antonie, Carreiras, "Environmental Justice and International Law: What Is New with Rome II Regulation?" 2012.
- Dicey and Morris, *The Conflict of Laws*, London, Stevens & Sons Limited, 11th ed, vol 2, 1981.
- Dorssefont, Flib and Van Hoek, Aukje, "Collective Action in Labor Conflicts under the Rome II Regulation (Part II)", *European Labor Law Journal*, vol. 2, No.2, (2011).
- Garcimartin Alfareze, Farancisco J., "The Rome II Regulation: On the Way towards a European Private International Code", *The European Legal Forum* (E) 3-2007.
- Graziano, Thomas Kadner, "The Law Applicable to Cross-Border Damage to the Environment, A Commentary on Article 7 of the Rome II Regulation", *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (eds.), European Law Publishers, 2007.
- Harpwood, V., *Principle of Tort Law*, London, Cavendish 4th ed, 2000.
- Hohloch, Gerhard, "The Rome II Regulation: An Overview", in *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (eds.), European Law Publishers, 2007.
- Hellner, Micheal, "Unfair Competition and Acts Restricting Free Competition, A Commentary on Article 6 of the Rome II Regulation", *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (eds.), European Law Publishers, 2007.
- Huber Peter & Ilmer, Martin, "International Product Liability, A Commentary on Article 5 of the Rome Regulation", *Yearbook of Private International Law*, vol. IX, Bonomo, Andrea & Volken, Paul (eds.), European Law Publishers, 2007.
- Kadner, Graziano, "The Rome II Regulation and the Hague Convention on Traffic Accidents and Product Liability- Interaction, Conflicts and Future Perspectives", *Nederlands Internationaal Privaatrecht*, 2008.
- Kramer, Xandra E., "The Rome II Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligation: The European Private International Law Tradition Continued", *Nederlands Internationaal Privaatrecht (NIPR)*, 2008.
- Kozyris, J., "Rome II: Tort Conflict on the Right Track", *American Journal of Comparative Law*, 2008, p. 470.
- Kunda, Ivana, Manuel, Carlos, *Practical Handbook on European International Law*, Project Financed by the European Union under Civil

Justice Programme, 2010.

- McClean, J. D., Morris, *The Conflict of Law*, London, Sweet & Maxwell, 4th ed, 1993.
- Pricopi, Adrian, “Considerations Regarding the General Rule Provided by the Article 4 of the Rome II Regulation”, (December 3, 2010).
- Sedler A., “Choice of Law in Conflicts Torts Cases”, *Indiana Law Journal*, vol. 75, 2000.
- Starr, Ian and Holman, Tamsin, *Rome II: Impact on the Governing Law of Intellectual Property Claims*, Ashurt London, 2009.
- Stone, Peter, “The Rome II Regulation on Choice of Law in Torts”, *Ankara Law Review*, vol. 4 No 2, Winter 2007.
- Symeondies, Symeon, C., “Rome II and Tort Conflicts: A Missed Opportunity”, *The American Journal of Comparative Law*, vol. 56, No.1 (Winter 2008).
- Wasylkowska, Magdalena, “Looking for the Law Applicable to Non-Contractual Obligation in the Regulation Rome II”, *Faculty of Law, Administration and Economy, University of Wroclaw*, 2007.